

СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ У ДИТЯЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ у 20–30-ті роки ХХ ст.

Система дитячих і молодіжних організацій була й залишається важливим і помітним інститутом соціалізації особистості, у тому числі й гендерної. Активне залучення дитячих громадських організацій до вирішення актуальних питань соціалізації підростаючого покоління надає широкі можливості для особистісного, громадського, гендерного становлення учнівської молоді. Корисний досвід активного процесу соціалізації особистості був накопичений дитячими й молодіжними громадськими організаціями у 20–30-ті роки ХХ ст., коли відбувалися процеси їх організаційного становлення, розроблялися і перевірялися на практиці різноманітні форми й методи роботи. Ці роки відзначилися пошуками найбільш ефективних і доцільних форм і методів гендерної соціалізації, тому зазначені питання й на сучасному етапі розвитку освіти й виховання знаходяться в центрі уваги дослідників.

Окремі аспекти діяльності дитячих і молодіжних об'єднань в Україні в історико-педагогічному та соціально-педагогічному аспектах розглянуті у дослідженнях М. Баяновської (1996), І. Андрухів (1997), Ю. Поліщука (1998), М. Окаринського (2000) С. Черкасової (2001), Т. Кравченко (2009) та ін. [10; 14; 24]. Однак аналіз публікацій та дисертаційних досліджень вказаних авторів свідчить, що, незважаючи на наявність окремих праць, в яких здійснені спроби різносторонньої характеристики діяльності дитячих об'єднань, дитячий та молодіжний рух ще не був предметом окремого дослідження з точки зору його ролі у гендерній соціалізації школярів і школярок.

Тому предметом дослідження у пропонованій статті є гендерна соціалізація школярів у дитячих та молодіжних організаціях у 20–30-ті роки ХХ століття.

Основне завдання статті ми вбачаємо у розкритті особливостей гендерної соціалізації школярів і школярок у дитячих громадських організаціях у 20–30-ті роки ХХ століття.

Комуністичний дитячий і молодіжний рух з моменту свого створення (1922), орієнтувався на формування всебічно розвиненої особистості в умовах побудови соціалістичного суспільства й існував у формі двох політизованих структур – комсомолу і піонерської організації. Його

діяльність охоплювала піонерів (10–16 років) та комсомольців (від 16 років). Відповідно до загальної спрямованості дитячого руху норми й правила соціостатевої поведінки піонерів визначалися загальними статутними та програмними документами (Постанова Оргбюро РКП (б) «Про піонерський рух», 1924; Постанова ЦК ВКП (б) «Про стан та найближчі завдання піонерського руху», 1928 і т.п.) [5].

У першому «Пораднику по соціальному вихованню дітей» дитячий рух визначався як основна форма соціального виховання школярів [16], а учнівські організації складала частину системи соціостатевого виховання учнів.

Так, в Україні у січні 1923 р. було створене спеціальне Центральне Бюро у справі дитячого руху, яке регламентувало діяльність всіх дитячих організацій «на підставі директив партії» [23, с. 260], у тому числі й гендерні аспекти. Дитячий рух з досліджуваної нами проблеми найкраще характеризує зміст циркулярного листа ЦК КП(б)У від 28 серпня 1923 року: «Як показав досвід, ... дитячий комуністичний рух... з успіхом бореться зі шкідливим впливом НЕПівської вулиці, з міщанським укладом родини, розвиває в дітях товариську солідарність, прищеплює їм глибоке прагнення до колективного життя, взаємодопомоги, *спільної роботи* (виділення наше – О. П.), громадських розваг і з молодих спартаків готує дисципліновані, розвинені й міцні кадри будучих комсомольців» [15, с. 10]. На думку Ол. Попова, дитячий рух завершує систему виховання і є основою соціального виховання, бо дитячі організації набагато краще виховують дітей, враховуючи їхні індивідуальні особливості, тоді як у школі «занадто задушлива атмосфера» [15, с. 14]. Саме через дитячі організації школярі практично засвоювали гендерну рівність по-радянськи, дівчата навчалися бути лідерами, хлопці вчилися поважати дівчат і підкорятися їм, тому що у ці роки роль жінки в суспільстві артикулювалася, в першу чергу, як робітниця, борця за світле майбутнє поза домом і лише потім, у другу чергу, як матері й господині. У дітей обох статей зростала громадянська свідомість, вони засвоювали правила співдіяльності з представниками протилежної статі, у них розвивалось почуття товарищескості. У цей період з житку прак-

тично зникли слова «барішня», «пані», а слово «товариш» стало вживатись безвідносно до статі особи.

В Україні дитячий рух аналізувався з його соціально-біологічної («педологічної» – за словом Ол. Попова) природи. Так, у працях відомого педагога, педолога, голови Державного науково-методичного комітету Головоцвику І. Соколяньського «Соціальні і біологічні моменти в дитячому русі» (1924), «Дитячий рух – соціальне виховання» (1925), «Про методику праці в комдитрухах й установах соцвиху» (1925) педагог обґрунтовував ідею про те, що «не дитячий рух організовується на засадах соцвиху, а, навпаки, соціальне виховання будується на засадах дитруху. Дитячий рух є єдиним фактором соціального виховання, його основою, суттю і змістом» [22; 20; 21]. Іван Панасович вважав, що оточення – це джерело подразнень, а організм – реактивна система, що відповідає на ті подразнення. Дитячий рух – засіб, який формує класову зумовленість поведінки особистості [22]. Вчений наголошував на визначальній ролі дитячого руху в житті дитини незалежно від її статевої приналежності та переконував у необхідності злиття діяльності школи з дитячим рухом.

Як свідчить здійснений нами аналіз архівної справи «Матеріали про стан та організацію загального навчання і комуністичного руху дітей на Україні», учками, класками, старостами та інші організації загальноучнівського представництва відстоювали академічні, соціально-економічні та інші інтереси всіх учнів, незалежно від їх статевої приналежності [12].

Особливо активно вросли в систему народної освіти піонерська і комсомольська організації, які вважались «новим багатообіцяючим явищем» у роботі з молоддю [9, с. 263]. Вони входили в апарат шкільного самоврядування: педагогічної ради, ради старост, різноманітних комісій [1, с. 115]. Партія більшовиків розцінювала комсомол і піонерську організацію як найбільш надійних союзників у формуванні ідеологічного, комуністичного світосприймання школярів, у забезпеченні радянської гендерної рівності через громадську діяльність. Радянська педагогіка чітко стежила за існуючими тенденціями і робила все, щоб залучити дівчат до активного політичного життя, сформувавши їх активними і діяльними для подальшої громадської роботи в інтересах держави. Так, у педагогічній пресі надавався аналіз даних про включення школярів у діяльність молодіжних організацій з урахуванням статевої приналежності. Наприклад, в аналітичній статті «Детдвижение на Украине» («Шлях освіти», 1924 р.) зазначалось: «за статтю юні лєнінці розподіляються так: 60 % хлопчиків і 40 % дівчаток» [3, с. 144].

Обстеження учнівського самоврядування, здійснене педологами у 1926 році, засвідчило, що в молодших класах серед лідерів переважали хлопчики, в старших класах – дівчатка [19].

За статистичними даними, у 1926/27 н.р. показник залучення дівчат у навчальні заклади та громадську діяльність в Україні різко знизився у школах I ступеня, особливо в селах, про що свідчив журнал «Шлях освіти», зазначаючи, що «таке становище загрожує закріпити відсталість» [2, с. 247]. Тому Наркомос «вважає за конче потрібне, щоб відділи народної освіти разом з комсомолом, жінвідділами, професійними та громадськими організаціями провели роботу у справі втягнення дівчат та дорослих жінок до учбових закладів» [2, с. 248].

У 1927 р. Наркомос встановив норми прийому дівчат у навчальні заклади (зокрема й у профшколи), згідно з якими залежно від типу установи (загальноосвітня школа, фабзавуч, профшколи, профкурси) відсоток дівчат коливався від 12 % до 50 % [13, с. 137].

Піднесення соціального статусу жінки у соціалістичному суспільстві, як і усі інші питання, регламентувалося партійними директивами та постановами. Так, Постановою ЦК ВКП(б) «Про стан дівчат у виробництві, у школі та про роботу комсомолу серед дівчат» (1928) обґрунтовувалась необхідність встановлення у школі рівноправних взаємин між хлопцями і дівчатами, для чого необхідно було «вести гостру боротьбу за формування товариського ставлення до дівчини» [5, с. 338]. У Постанові передбачались покарання за неповажливе ставлення до дівчини з боку хлопців: показові товариські суди, виключення з комсомолу [там само]. Така державна гендерна політика сприяла залученню жінок до отримання освіти, до рівноправного становища в усіх галузях суспільного життя.

Послідовне впровадження політики гендерної рівності в дитячих і молодіжних організаціях обґрунтовувалось і на теоретичному рівні. Наприклад, відомий педолог А. Залкінд як теоретик комуністичного виховання значну роль у процесі соціостатевого виховання відводив молодіжним комуністичним організаціям: «Розвиваючи з ранніх років революційні ідеали, наукову гостроту, товариський дух, бойовий героїзм, організованість, рівність у стосунках статей, загартовуючи організм, що підостає, фізичними вправами, молода комуністична організація... візьме під свій контроль статево життя юних будівників революції, оздоровить, організує, виправить його» [7, с. 57].

Він переконував, що піонерський рух охоплює дітей на важливій стадії їх розвитку і володіє засобами, які відсутні і в сім'ї, і в школі, тому й повинен стати головним борцем проти

паразитичного переключення енергії дітей, що підрастають, на сексуальні цілі. Якщо піонервожаті зуміють запропонувати дітям такі форми роботи, які відповідають потребам перехідного віку, то в них не залишиться енергії для домінування «паразитичного начала» [6]. На думку педолога, постійний контроль з боку колективу над сексуальною й іншою поведінкою дітей повинен стати основою здорового статевого розвитку. При цьому зауважимо, що «здоровий статевий розвиток» Арон Борисович трактував як розвиток, позбавлений сексуальності.

Активний колективізм – кращий засіб виховання почуття сексуальної рівності, адже товариш по праці не викликає непотрібних думок любовного характеру. На це не залишається ні зайвих сил, ні вільного часу, – переконував педагог. «Сексуальна рівність», на його думку, це рівноправність між статями [6]. Причому діяльність у молодіжних організаціях, на думку А. Залкінда, не повинна обмежуватись статевою приналежністю особистості. Він стверджував, що «і хлопчики, і дівчатка на *абсолютно однакових умовах* можуть включатись у піонерські організації» [6, с. 12] (курсив наш – О. П.). Саме за це твердження А. Залкінда критикували в журналі «На путях к новой школе» [18]. Так, авторка О. Руднева звинувачувала А. Залкінда в ризикованості, бо «до дівчат 13–14 років, зважаючи на деякі моменти їх фізичного стану, необхідно підходити цілком свідомо», тому що за «повної тожності поведінки, всіх видів праці й спорту, результати можуть виявитись небажаними: часті у таких випадках захворювання у статевій сфері, неправильне функціонування органів і разом з цим порушення нервової системи» [18, с. 211].

А. Залкінд з позицій статорольового підходу підкреслював, що всі діти повинні пройти через школу лідерства, як хлопці, так і дівчата. Особливо це важливо в підлітковому віці, тому що допомагає нейтралізувати негативні наслідки статевого дозрівання у цей період. Серйозно займаючись проблемами статевого розвитку й виховання дітей, він доводив, що ігнорування цих проблем принесе більше шкоди, ніж користі. У той же час він визнавав необхідними керування процесом статевого розвитку, пошук шляхів сублімації сексуальних потягів, стверджуючи, що активна соціальна діяльність, спілкування з однолітками допомагають дітям перебороти негативні відхилення у статево дозріванні [6].

Відомий педагог, одна з керівників Інституту методів шкільної роботи М. Крупеніна щодо завдань і змісту виховання, зокрема статевого, зазначала у 1928 р., що у 20-х роках серед підлітків домінувала статева відособленість і корпоративність, причому вона проявлялась інколи у досить різних формах. Так, педагог наводила

приклади: «в одній із шкіл значна частина учнів оголосила бойкот дівчаткам, котрі приходять в школу без манікюру, в іншій школі хлопчики розробляли план провалу кандидатів від дівчат на виборах шкільного самоврядування» [11, с. 65]. М. Крупеніну непокоїв той факт, що між дівчатами й хлопцями у спільній школі не налагоджені доброзичливі взаємини. Зокрема, вона писала: «Це явище постійно трапляється: хлопчики проти дівчаток. А дівчатка дуже болісно реагують на це. Вони хвилюються, дівчат мало в комісіях, хлопці наступають. Неблагополучно... Це після десяти років спільного виховання... Ми щось тут випускаємо» [11]. Тому М. Крупеніна з метою покращення атмосфери у школах радила формувати актив піонерських організацій таким чином, щоб він складався і з дівчат, і з хлопців, організувати співпрацю піонерів, незалежно від їх статевої приналежності [11, с. 69].

У досліджуваний період радянська ідеологія сприяла гендерній рівності хлопців і дівчат, прагнула виховувати їх «організованими дітьми», «товаришами» – жовтентами, піонерами або комсомольцями. Ідеальною особистістю, незалежно від статевої приналежності, вважалась людина з рішучим характером, яка володіла політичною пильністю й свідомістю. Піонерські збори, конференції, мітинги, обговорення політичних подій, суспільно корисна праця повинні були повністю заповнити дитяче дозвілля.

У цей період відбулася трансформація радянської ідеології у формуванні гендерного образу ідеальної особистості. Якщо на початку 20-х років дитина описувалась в основному гендерно нейтрально, використовувались безстатеві характеристики й формулювання, в середині десятиріччя під впливом педології особистість дитини розглядалась як цілісний організм, включаючи й гендерну ідентичність, то наприкінці 20-х років перевага надавалась чоловічому образу і стилю поведінки дітей. Характер і моральні якості піонера/піонерки (прагнення до лідерства, мужність, активність, сміливість, рішучість) мали яскраво виражене маскуліне забарвлення. Щоб стати гарними піонерками, дівчатам потрібно було позбутися «негативних дівчачих» рис – плаксивості, боязкості, балакучості і т.д. Для дівчат зразком ставав хлопчачий стиль поведінки й зовнішність, а бажання красиво одягатися, прикрашати себе, відвідувати театр і кіно засуджувалися як прояви «міщанства» і «пережитки минулого». Показовими у цьому контексті є публікації дитячих листів редакцією газети «Піонерская правда» під назвою «Кем хотят быть наши дети: Сборник детских писем для отцов» (1929). У своїх листах діти з усього Радянського Союзу засуджували дівчинку Катю, яка щиро написала у своєму листі в газету про те, що мріє

стати гарною й відомою кіноактрисою [8]. Аналіз дописів юнкорів у газети й журнали свідчить, що їх авторами й головними героями були переважно хлопчики, а епізодичні згадування про піонерок-активісток стосувались винятково міських дівчат. На селі, де традиційний життєвий уклад і гендерні моделі поведінки не зазнали суттєвих змін аж до кінця 1930-х років, про дівчат-піонерок взагалі не згадували [там само].

У 30-ті роки ХХ століття сталінський уряд чітко спрямовував політику дитячого й молодіжного руху на проведення радянської програми виховання «нової людини». Згідно з Постановою ЦК ВКП(б) «Про роботу піонерської організації» від 21 квітня 1932 року [17] посилювалась увага піонерської організації до боротьби за загальноосвітні знання, до фізкультурної роботи серед дітей, до формування соціалістичного ставлення до праці, організації дитячого дозвілля. Постанова зобов'язувала «партійні організації забезпечити добір керівних кадрів дитячого комуністичного руху, підготовку й перепідготовку цих кадрів» [17, с. 54].

У діяльності організації з'явився так званий «політичний камуфляж» щодо механічного забезпечення гендерної рівності: квотування кількості дівчат у керівних органах, рівність статей, але тільки за контрольованими партійними рознарядками [13]. Громадськими організаціями формувались радянський гендерний порядок, гендерні стереотипи, бо дівчата, як і хлопці, незалежно від їхнього гендеру, у цих організаціях мали однакові функціональні обов'язки, виконували однакові завдання. Як зауважує М. С. Джонсон, «сталінський режим розпочав наступ і на ...молодіжні організації, караючи та тавруючи статево розпущу й несанкціоновані політичні прояви. Стали підтримуватися авторитарність та каральні методи в галузі молодіжної політики» [4, с. 53].

Таким чином, найважливішими показниками соціального розвитку як дівчат, так і хлопців у молодіжних організаціях ставала не здатність розвивати ініціативу і здійснювати лідерство, а набуття навичок керованості і організованості, що полегшувало контроль за їхньою діяльністю. Така політика урівнювала позиції хлопців і дівчат. Однак це не може оцінюватись як ліквідація пріоритету чоловічого у суспільстві і культурі, тому що спричинялось не змінами гендерних стереотипів та впровадженням гендерної рівності, а радянським гендерним порядком, який мав маскулінізований характер.

Отже, проведене дослідження дає змогу стверджувати, що діяльність дитячих та молодіжних громадських організацій, їх організація і соціально-педагогічна система безпосередньо пов'язана з соціально-політичними умовами роз-

витку країни у певний історичний період. Учнівські громадські організації, на нашу думку, відіграли значну роль у формуванні гендеру школярів, адже саме у групах однолітків знаходяться витоки багатьох соціально-психологічних явищ, в тому числі й джерела соціальної статевої диференціації, і початок формування психічних відмінностей хлопчиків і дівчаток. І саме 20-30-ті роки ХХ століття були періодом бурхливого розвитку учнівської ініціативи, розвитку учнівського самоврядування. Перспективним вважаємо історико-педагогічне дослідження студентського самоврядування у гендерному вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балашов Е. М. Школа в Российском обществе 1917–1927 гг.: Становление «нового человека» / Е. М. Балашов. – СПб. : «Дмитрий Буланин», 2003. – 238 с.
2. Втягнення дівчат та дорослих жінок в учбові заклади // Шлях освіти. – 1927. – № 6/7. – С. 247–248.
3. Детдвижение на Украине // Путь просвещ. – 1924. – № 7. – С. 141–146.
4. Джонсон Марк С. Субкультура радянської молоді і виникнення сталінської педагогіки в 30-х роках / С. Марк Джонсон // Шлях освіти. – 1998. – № 3. – С. 49–53.
5. Директивы ВКП(б) по вопросам просвещения. – М. ; Л. : ОГИЗ, 1931. – 496 с.
6. Залкинд А. Б. Пионерское детское движение / А. Б. Залкинд. – М. : Изд-во «Молодой гвардии», 1924. – 30 с.
7. Залкинд А. Б. Половой вопрос с коммунистической точки зрения / А. Б. Залкинд // На путях к новой шк. – 1924. – № 6. – С. 45–57.
8. Кем хотят быть наши дети : сб. детских писем для отцов. – М., 1929. – 95 с.
9. Королев Ф. Ф. Советская школа в период социалистической индустриализации / Ф. Ф. Королев. – М. : Просвещение, 1959. – 320 с.
10. Кравченко Т. В. Статеве виховання школярів у вітчизняній педагогічній теорії та практиці 20–30 років ХХ століття : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т. В. Кравченко. – Кіровоград, 2009. – 20 с.
11. Крупенина М. В. О самоорганизации учащихся / М. В. Крупенина // На путях к новой шк. – 1928. – № 4. – С. 62–69.
12. Матеріали про стан та організацію загального навчання і комуністичного руху дітей на Україні. 4.Х.25.–16.01.26 (постанови, положення, протоколи, статuti, циркуляри, звіти, інструкції, доповіді, доповідні запис-

- ки) // ЦДАВО. – Спр. 714. – 229 арк.
13. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття) : монографія // О. Б. Петренко. – Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2010. – 530 с.
  14. Поліщук Ю. Аналіз виховної діяльності молодіжних об'єднань України 20-х років XX століття / Ю. Поліщук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія 3: Педагогіка і психологія. – № 2. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – С. 66–70.
  15. Попів Ол. Дитячий рух в системі соціального виховання / Ол. Попів // Путь просвещения. – 1924. – № 1. – С. 7–15.
  16. Порадник по соціальному вихованню дітей / упоряд. ценсоцвих наркомосвіти УСРР. – Х. : Всеукр. держ. вид-во «Харків», 1921.– Вип. 1. – 135 с.
  17. Про роботу піонерської організації (до 10-річчя піонерорганізації) : Постанова Центрального Комітету ВКП(б) від 21 квітня 1932 р. // Керівні матеріали про школу / [упоряд. : В. Бабич, В. Вікторов, С. Заволока]. – К. : Рад. шк., 1962. – С. 51–56.
  18. Руднева Е. Аннотация на книгу А. Б. Залкинда «Пионерское детское движение» / Е. Руднева // На путях к новой шк. – 1924. – № 6. – С. 211.
  19. Соколовская О. И. Кто работает в органах самоуправления в школе-семилетке? / О. И. Соколовская // Педология и школа : сб. ст. / под ред. П. П. Блонского. – М., 1927. – Вып. 1. – С. 92–94.
  20. Соколянський І. Дитячий рух – соціальне виховання / І. Соколянський // Рад. освіта. – 1925. – № 1. – С. 15–19.
  21. Соколянський І. Про методику праці в комдитрухах й установах соцвиху / І. Соколянський // Рад. освіта. – 1925. – № 12. – С. 23–24.
  22. Тезиси доклада Соколянського «Социальные и биологические моменты в детском движении» // Шлях освіти. – 1924. – № 6. – С. 206–207.
  23. У Центральнім Бюро Дитячого Руху // Шлях освіти. – 1924. – № 2. – С. 260–261.
  24. Черкасова С. О. Просвітницько-педагогічна діяльність студентських громадських організацій університетів України (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. О. Черкасова. – Харків, 2001. – 20 с.